
Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 19 (2015)

Η Τελευταία Συνομιλία με τον Μιχαήλ Σακελλαρίου

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

doi: [10.12681/deltiokms.309](https://doi.org/10.12681/deltiokms.309)

Copyright © 2015, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κιτρομηλίδης Π. Μ. (2015). Η Τελευταία Συνομιλία με τον Μιχαήλ Σακελλαρίου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 19, 17–20. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.309>

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ Σακελλαρίου τὸν ἔβλεπα καὶ ἐπικοινωνοῦσα μαζί του ἀρκετὰ συχνά. Ἔβλεπα ὅτι τοῦ ἔδιναν πολλὴ χαρὰ οἱ ἐπισκέψεις μου, γιατί συζητούσαμε πολλὰ ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ποὺ εἶχε πάντα στὸ μυαλό του. Ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ ποὺ εἶχε ὀλοκληρώσει τὴν ἔκδοση τῶν ξεχασμένων νεανικῶν του ἔργων γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ καὶ μὲ ἐντυπωσιακὴ διανοητικὴ διαύγεια καὶ τὴ γνωστὴ σὲ ὅλους ὄσους τὸν γνωρίζαμε ὀρθοκρισία καὶ ἀκατάβλητο μεράκι γιὰ ἔρευνα σχεδίαζε βελτιωμένες καὶ ἐμπλουτισμένες νέες ἐκδόσεις. Τὸ 2012 εἶχα παρουσιάσει στὸ *Βῆμα* τὸ βιβλίο του, *Ἡ ἀπόβαση τοῦ Ἴμπραῆμ στὴν Πελοπόννησο, καταλύτης γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης (24 Φεβρουαρίου-23 Μαΐου 1825)*, Ἡράκλειο 2012 (βλ. Τὸ *Βῆμα/Βιβλία*, 25 Μαρτίου 2012). Μόλις στὶς ἀρχὲς τοῦ 2014 κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο *Ἐνας συνταγματικὸς δημοκρατικὸς ἡγέτης κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21. Ὁ Γ. Λογοθέτης Λυκοῦργος τῆς Σάμου (1772-1850)*, μοῦ εἶπε: «Περιμένω τὴν παρουσίασή σου». Τὸ ἔργο εἶναι ὀγκωδέστατο, σχεδὸν πεντακόσιες σελίδες, καὶ ἡ ἀνάγνωσή του ἀπαίτησε χρόνο. Εἶδα τὸν Μιχαὴλ Σακελλαρίου στὶς 17 Ἰουνίου καὶ τοῦ ἀνέφερα ὅτι ἔγραφα τὴν παρουσίαση καὶ δὴ τὴν ἔστελνα στὸ *Βῆμα* τὶς ἐπόμενες ἡμέρες. Χάρηκε καὶ εἶπε ὅτι τὴν περίμενε μὲ ἀνυπομονησία. Μιλῆσαμε γιὰ πολλὰ ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα. Ἦταν ζωηρὸς καὶ εἶχε διάθεση γιὰ συζήτηση. Μιλῆσαμε γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, τὴν ἔλλειψη ἐπαγγελματισμοῦ καὶ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ ποὺ κατατρύχουν τὴν ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· τοῦ εἶπα γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ πόσο μεγάλη ἀπώλεια γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία ὑπῆρξε ἡ δική του στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαία ἱστορία. Μοῦ μίλησε γιὰ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ μοῦ ἐξέφρασε τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνονται οἱ ἐκλογὲς τῶν ἀκαδημαϊκῶν. Ἡ συζήτησή μας πάντως ἐπικεντρώθηκε κυρίως στὸν Λυκοῦργο καὶ στὸ πραγματικὰ ἐντυπωσιακὸ φαινόμενο τοῦ δημοκρατικοῦ του φρονήματος. Ποιὲς ὑπῆρξαν οἱ πηγὲς αὐτοῦ τοῦ φρονήματος; Τί δὴ μπορούσε νὰ

γνώριζε ό Λυκουόργος από τις πολιτικές ιδέες του Διαφωτισμού; «Θέλω να τὰ σκεφτείς αυτά τὰ ζητήματα», μου εἶπε. «Ἐσὺ γνωρίζεις τόσο καλά τὸν Διαφωτισμό, ὥστε να μπορείς να κρίνεις με ἀκρίβεια χωρίς ὑπερβολές και παρανοήσεις». Ἡ συνάντηση ἐκείνη ὑπῆρξε δυστυχῶς ἡ τελευταία μεταξύ μας. Ἐφησα ἄλλες δουλειές και ὑποχρεώσεις στην ἄκρη, συγκεντρώθηκα στο κείμενο και τὸ ἔστειλα στὸν Νίκο Μπακουνάκη. Ἡ παρουσίαση δημοσιεύθηκε στο *Βῆμα/Βιβλία* στις 13 Ἰουλίου 2014. Ὁ ὑπεύθυνος του ἐνθέντου Νίκος Μπακουνάκης τὸ δημοσίευσε ἀμέσως, γνωρίζοντας πόσο εὐδραυστη ἦταν ἡ ὑγεία του συγγραφέα. Τις ἐπόμενες ἡμέρες ὁ Μιχαὴλ Σακελλαρίου με ζήτησε στο τηλέφωνο και μου μίλησε με ἐνθουσιασμό: «Διαβάσαμε τὸ κείμενό σου με τὸν ἀνεπιό μου σταματώντας σὲ κάθε φράση και λέγοντας πόσο εὐστοχα γράφεις και κρίνεις». Του ἀπάντησα ὅτι ἡ ικανοποίησή του ἦταν ἡ μεγαλύτερή μου ἀνταμοιβή. Συμφωνήσαμε ὅτι μετὰ κάποιες ἀπουσίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα για ἐπαγγελματικούς λόγους, θὰ συναντιόμασταν για να τὰ ποῦμε και πάλι. Ἀνέφερε ὅτι εἶχε κάποιες σκέψεις που θὰ ἤθελε να μου πῆ και πρόσθεσε: «Θὰ σὲ περιμένω ὅπως πάντα με ἀνοιχτὲς ἀγκάλες».

Στις 11 Αὐγούστου τὸ βράδυ, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ ἓνα πολυήμερο ἐκπαιδευτικό ταξίδι στην Καππαδοκία με ὀμάδα μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν ἀπὸ τὴν Ἀμερική, ἡ σύζυγός μου Μαίρη Κωνσταντουδάκη ἄκουσε τὰ μηνύματα στὸν τηλεφωνητὴ και μου εἶπε ὅτι ὑπῆρχε μήνυμα ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Σακελλαρίου, ὁ ὁποῖος ἔλεγε ὅτι ἤθελε να μου μιλήσει. Του τηλεφώνησα τὴν ἐπαύριο 12 Αὐγούστου τὸ πρωί. Τὸ ἴδιο βράδυ θὰ φεύγαμε για διακοπὲς στην Κρήτη και ἤθελα να τὸν χαιρετήσω. Χάρηκε ὅταν με ἄκουσε και μου εἶπε: «Θυμᾶσαι τὴ συζήτησή μας για τὸ ἐνδεχόμενο να γνώριζε ὁ Λυκουόργος τις ιδέες του Ρήγα; Νομίζω ὅτι βρῆκα τὴν ἄκρη». Μου ἀνέφερε ὅτι ἓνα σοβαρὸ τεκμήριο συνιστοῦσε ἡ ἀναφορὰ του Κυρίλλου Λαυριώτη στὸν Ρήγα, ἔστω και ἐχθρική και στηλιτευτική, και θὰ ἔπρεπε ὡς ἐκ τούτου να ἐρευνηθεῖ τὸ θέμα δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ. Ὁ Λυκουόργος εἶχε στην κατοχή του χειρόγραφο του κειμένου του Κυρίλλου και αὐτὸ συνιστοῦσε ἓνα ἰσχυρὸ τεκμήριο. Του ὑποσχέθηκα ὅτι μετὰ τις διακοπὲς θὰ τὸν ἔβλεπα να τὰ ποῦμε ἀναλυτικότερα και ὅτι θὰ ἔψαχνα τὸ θέμα για να συμπληρώσουμε τὴ δεύτερη ἔκδοση του βιβλίου του, ὅπως προγραμματίζε, για να προσθέσει, ὅπως μου εἶχε πῆ στις 17 Ἰουνίου, και τὸν σχολιασμό του στὸν Κώδικα τῶν οικονομικῶν του Λυκούργου που δὲν εἶχε προλάβει να περιλάβει στην πρώτη ἔκδοση. Αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς ἐργασίας εἶχε σχεδὸν ὀλοκληρωθεῖ και ἀπαιτοῦσε μόνο κάποιους συμπληρωματικούς ἐλέγχους στα ἀρχεῖα τῶν Σπετσῶν και τῆς Ὑδρας για να ἐντοπιστοῦν τυχόν

ἀναφορὲς σὲ καταβολὲς τῶν Σαμίων, ὥστε νὰ διασταυρωθοῦν μὲ τὶς καταγραφὰς στὸν Κώδικα.

Θαύμασα τὴν πίστη του στὴν ἔρευνα, τὴν ὀρθολογικότητα τῆς σκέψης του, τὴν ἀκλόνητη προσήλωσή του στὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος ποὺ τὸν εἶχε κρατήσῃ ζωντανὸ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐνεργὸ ὡς τὰ 102 του χρόνια. Ὑπόδειγμα γιὰ ὅλους μας, σκέφτηκα, ἀκόμη καὶ γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἐλάσσονες θνητούς, ποὺ δὲν διαθέτουμε τὴ δική του δύναμη, πειθαρχημένη βούληση καὶ τὶς ἰσχυρὲς πνευματικὲς ἀρετές. Ἀργότερα ἔμαθα ἀπὸ τὸν ἀνεψιό του, καθηγητὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου, ὅτι ἡ συνομιλία μας ἐκείνη ὑπῆρξε ἡ τελευταία του πνευματικὴ ἀναλαμπή. Ἀκολούθησε τὸ ἐγκεφαλικὸ ἐπείσῳδιο ποὺ σήμανε τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους, τὸ ὁποῖο ἐπῆλθε στὶς 16 Αὐγούστου 2014, ἀφήνοντας σ' ἐμᾶς τοὺς ἐπιγιγνομένους μελετητὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἓνα ἀπαράμιλλο πνευματικὸ ὑπόδειγμα ὡς πηγὴ ἔμπνευσης καὶ φρονηματισμοῦ.

